

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ОРГАНІЗАЦІЇ РОЗВИВАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ В АСПЕКТІ СПАДЩИНИ В. СУХОМЛИНСЬКОГО

Однією із причин дефіциту духовності в суспільстві ХХ ст. вважається відчуження культури від особистості. З одного боку, освіта не використовувала культуру як засіб морально-духовного розвитку особистості, а з іншого, особистість не відчувала потреби в оволодінні культурними цінностями. У цьому зв'язку доцільно пригадати слова відомого філософа М.С. Кагана, який писав, що педагогіка ХХ ст. оперує поняттями освіта, виховання, навчання, а поняття "культура" не використовує як категорію формування людини з дитинства.

Відрадно, що домінують суспільства ХХІ століття стало звернення до культури і духовного світу людини, зокрема орієнтація на культуру як важливий фактор духовного оновлення як суспільства в цілому, так і окремої особистості, як пошук шляхів виходу з духовної кризи. Відтак, виникає запитання, що ж таке культура? Чому їй приділяється така увага у вихованні, навчанні й освіті молоді та майбутніх фахівців? Яксраво і образно описав сутність культури Микола Реріх, який вбачав призначення культури у збереженні, підвищенні підвалин освіти. За його словами, культура – це любов до людини; культура – це пахощі, аромат, поєднання життя і краси, синтез виточених і духовно піднесених досягнень, це знаряддя Свігла, це порятунк; культура – це серце, рушійна сила, двигун життя; осередок просвіти і творчої краси [3:11].

Наукове визначення феномена "культура" неоднозначне. Словникові джерела зазвичай визначають культуру як сукупність матеріальних і духовних цінностей створених людством упродовж його історії [1:417]. У дослідженнях учених від Марка Цицерона і Канта до наших днів нараховується понад 100 визначень означеного поняття. Культура асоціюється вченими з "дієвістю", "творчістю", "мистецтвом", "освіченістю й вихованістю", "духовністю", "цінністю і ціннісними орієнтирами", що виконують трансмісію між поколінням, "знаково-символічною системою", з феноменом "самодетермінації" та інше. Нам імпонує визначення культури Г.Н. Волкова: "...культура – це те створене і набуте людством багатство (матеріальне і духовне), яке слугує подальшому розвитку, примноженню творчих можливостей, здібностей суспільства й особистості (економічному, соціальному, моральному, духовному й політичному)" [2:15].

М.С. Каган розглядає культуру як цілісну систему і як спосіб діяльності людини, що складається із двох граней (продукт і технологія) і трьох шарів (матеріальна, духовна і художня культура). У складі духовної культури вчений виокремлює наявність продуктів пізнавальної і ціннісно-орієнтаційної діяльності, а художня культура, за словами М.С.Кагана, утворює навколо себе відносно автономну сферу всіх видів людської діяльності (перетворювальної, пізнавальної, комунікативної, ціннісно-орієнтаційної) [1].

Аналіз різних підходів до тлумачення феномена "культура" дає можливість дійти висновку, що всі вчені єдині в тому, що культура створена людиною, існує для людини, є засобом її розвитку і самовираження. Світ культури – це світ людини, людина у світі культури і його метою і результатом [3].

У середині ХХ століття, за часів радянського тоталітарного режиму, в освіті український педагог із сільської Павлівської школи В.О.Сухомлинський сміливо вводить у педагогічний обіг феномен "культура". Достатньо хоча б побіжно ознайомитись із назвою і змістом його наукових праць, адресованих насамперед учителям і батькам, і ми зустрінемося з вишукано струнким ланцюжком культурологічного тезаурусу в педагогіці, як-от: фізична культура, технічна культура, інтелектуальна культура, морально-духовна культура, культура праці, культура почуттів, культура мислення, культура сприймання, культура відчуттів, культура волі, тобто це всі ті складові особистості, без яких важко уявити майбутніх фахівців будь-якої галузі.

У площині педагогічного розмаїття дефініції культури чітко прослідковується методологічна позиція В.О.Сухомлинського щодо культурологічного підходу у вихованні й навчанні молоді, яку ми спробуємо подати за такими номінаціями: розвивальне середовище, принципи, засоби і правила культурологічного підходу в педагогічному процесі будь-якого навчального закладу.

Відомо, що успіх навчально-виховної роботи багато в чому залежить від соціокультурного просторово-предметного розвивального середовища, під яким ми розуміємо потенційні можливості позитивного впливу розмаїття факторів, засобів, форм і методів у їх взаємодії на формування особистості майбутнього фахівця.

На основі аналізу педагогічних творів В.О. Сухомлинського ми виокремили види соціокультурного середовища, в які були занурені учні Павлівської школи, а саме: культурно-пізнавальне, художньо-естетичне, культурно-комунікативне, культурно-екологічне, культурно-трудова, культурно-рефлексивне [3]. Що ж слугувало нам для такої класифікації ліній середовищ соціокультурного розвитку особистості? Звернемося безпосередньо до праць В.О. Сухомлинського.

Культурно-пізнавальне середовище було організовано вченим з метою інтелектуально-творчого і фізичного розвитку особистості, засвоєння нею культурно сенсорних еталонів, а саме: культури відчуттів, сприймання, мислення, почуттів, волі, тобто психологічної і фізичної культури. "Як важливо, - зазначає В.О. Сухомлинський, щоб перші наукові істини дитина пізнавала в довкіллі, щоб джерелом думки була краса і невичерпна складність природних явищ, щоб дитину поступово вводили у світ суспільних відносин, праці" [7: 8].

Він був переконаний, що людину з дитинства потрібно навчити не тільки дивитися навколо себе, бачити і пізнавати довкілля, а й відчувати, сприймати його красу, оскільки така властивість мозку є тільки в людини. "З того часу, як людина стала людиною, з тієї миті, як вона задивилася на красу вечірньої зорі, вона почала дивлятися в саму себе", - пише Василь Сухомлинський, - і продовжує: "Людина стала людиною тому, що побачила плинину блакитного неба, мигтіння зірок, рожевий розлив вечірньої заграви, багряний захід сонця перед вітряним днем, мерехтіння марева над небокраєм, безкраю далечинь степів, сині тіні в березневих снігових заметах, журавлиний ключ у голубому небі, відбиття сонячних променів у мірадах крапель ранкової роси, сирі нитки дощу в похмурий осінній день, фіолетову хмаринку на куці бужку, ніжну стеблинку і голубий дзвіночок проліска – те бачила і, вражена пішла по землі... Зупинись і ти в захопленні перед красою й у твоєму серці розквітне благородство" [5:634]. Учений обурювався, чому школа не дає ніяких знань учням про людину "те специфічне, що підносить її над світом живого: про людську психіку, мислення, свідомість емоційну, естетичну, вольову і творчу сфери духовного життя" [6:377].

Знання психічної культури, за словами педагога, не є коротким конспектом з психології, він їх назвав "азбукою самопізнання й самоутвердження, культурною духовного світу особистості".

Уже тоді, в 50-тих роках 20 століття, учитель-практик сам визначив як зміст знань з основ психічної культури, так і методику їх розвитку шляхом організації відповідного культурно-розвивального середовища від класної кімнати, школи, подвір'я до широкого простору довкілля. Учений був переконаний, що психічна культура (культура відчуттів, сприймання, мислення, волі) є підґрунтям інтелектуальної культури. Для її формування в школі були створені кімнати "Джерела знань", "Кімната думки" і Золота бібліотека отроцтва. Через ті кімнати пройшли всі підлітки Павлівської школи. "Якими б цікавими не були б уроки, як би наполегливо не працював учитель над їх удосконаленням, - зазначає В. Сухомлинський, - підлітки ставляться до них байдуже, якщо інтелектуальні запити обмежуються уроками. До знань, набутих побіжно, не залежно від уроків, підлітки ставляться з великою повагою, дорожать ними; те, що здобує власними зусиллями людині особливо дороге" [6: 411]. Уважаємо, культурно-пізнавальне середовище є необхідною умовою формування висококультурної всебічно розвиненої особистості майбутнього фахівця з високою освітою.

Культурно-пізнавальне середовище є спрямованим насамперед на розвиток творчості особистості, виховання творчого натхнення. Зауважимо, що

В.О. Сухомлинський розглядав творчість як "могутній стимул духовного життя учнів", саме таку назву має одна з його статей. "Творчість починається там, - писав він, - де інтелектуальні і естетичні багатства засвоєні, здобуті раніше, стають засобом пізнання, освоєння, перетворення світу, при цьому людська особистість немовби зливається зі своїм духовним надбанням [7:566]. Творче натхнення вчений називав потребою, в якій особистість знаходить щастя.

Художньо-естетичне середовище - це художньо-естетичний стиль навчального закладу, це педагогічний стиль викладацького студентського колективів, педагогічна культура освітнього закладу, це змістовий аспект художньо-естетичного й морально-духовного розвитку майбутніх фахівців. Звернемося до спадщини В. Сухомлинського.

Павлівська школа, як і її директор, мала свій, тільки їй притаманний художньо-естетичний і педагогічний стиль, стиль високої педагогічної культури. У передмові до книг "Серце відаю дітям" В. Сухомлинський зазначає, що найважливішим джерелом виховання є багатогранні емоційні відносини педагога з дітьми в єдиному, дружньому колективі, де вчитель – не тільки наставник, а й друг, товариш. Емоційні відносини "неможливі, якщо вчитель зустрічається з учнями тільки на уроці і діти відчують на собі вплив педагога тільки у класі" [7:15]. Саме тому в Павлівці були і "Школа радості", і "Школа під блакитним небом", "Куток мрії", і кімната "Джерела Знань", "Кімната думки", "Кімната казки", "Сад здоров'я", куточки здоров'я та ін., тобто все, що становило розвивальне художньо-естетичне середовище. Випускник школи, який переступив поріг ВНЗ, з перших кроків повинен відчувати естетичне задоволення від "храму науки". Все повинно радувати студента: аудиторії, коридори, бібліотека, студентське інтернет-кафе, читальні зали, студентський клуб, спортивний комплекс.

Саме такого підходу вимагає і наступний вид середовища – культурно-рефлексивного, яке б спрямовувало студентів на духовно-моральний, духовно-естетичний розвиток.

Культурно-рефлексивне середовище Павлівської школи було організоване таким чином, щоб кожен учень міг усвідомити себе, свій внутрішній світ, органічний зв'язок свого "Я" із зовнішнім предметним світом, природою, довкіллям, іншими людьми (батьками, учителями, однокласниками), культурою [7]. Вдумливий учитель, тонкий психолог В. Сухомлинський знав, що в шкільні роки сприймання естетичних якостей світу зливається з поглибленим логічним пізнанням, розумовим проникненням у природу речей і явищ. У школі перед учнями відкривається суть таких наукових істин, як вічність матерії, безмежність всесвіту, перехід енергії з одного виду в інший, єдність живого і неживого. В єдності логічного і естетичного пізнання, за словами Василя Олександровича, у злитті інтелектуальних і естетичних емоцій – джерело того, що учні пильніше, уважніше вдивляються в людей, бачать Людину, відчувають її внутрішній світ і самих себе [7:540].

Таким стимулювальним, розвивальним культурно-рефлексивним середовищем, емоційним тлом педагог називав красу природи, красу людських стосунків, красу "життєвого середовища", в якому постійно перебували учні вдома, у школі.

Допомогти учням Павлівської школи пізнати й усвідомити себе та внутрішній світ інших допомагав уведений у педагогічний режим шкільних уроків постійний обмін "духовними цінностями, які учні здобули в процесі самоосвіти.

Культурно-комунікативне середовище вчений розумів як виховання в учнів і учителів любові до рідної мови виховання культури мовлення і мислення, тобто, за словами В.О. Сухомлинського, "мовної психокультури", що є стрижнем комунікативної культури. "Я твердо переконаний, пише вчений, що багато труднощів виховання криється в тому, що інтелектуальне входження у світ не супроводжує робота вчителя з розвитку емоційно-естетичної мовленнєвої культури, чутливості дітей до краси рідного слова. Свої думки щодо організації культурно-комунікативного середовища викладено ним на шпальтах багатьох наукових праць, в яких ідеться про виховання любові до рідної мови і Слова, слова вчителя, слова батьків, слова учнів, які вели постійно "Словесну скриньку". Культурно-комунікативне середовище ВНЗ вимагає передусім досконале володіння педагогічним колективом українською літературною мовою та національної спрямованості навчально-виховної роботи зі студентами.

Культурно-екологічне середовище створювалося В.Сухомлинським щодня: це уроки серед рідної природи, це подорожі й екскурсії в природу. Це школа під блакитним небом; це щоденне звертання учнів до краси рідної природи, адже людина, яка відчуває всім серцем красу рідної природи, не може завдати їй шкоди. "Ось на шкільній алеїці цвіте бузок, - звертається вчитель до учнів. - Вам хочеться зламати квітучу гілочку. Але якщо кожен задовольнить таке бажання, квітучий куш перетвориться в оголене гілля. Людям нічим буде милуватися – своїм вчинком ви вкрадете в них красу" [6:442]. І продовжує далі: "А на цій зеленій галявинці хотілося б пограти в м'яча, але не можна: трава тут завжди має бути чистою, бо вона – це чисте повітря" [6:443] і т. ін.

Культурно-трудова середовище передбачало організацію ручної праці школярів, за словами вченого, "праці рук, що вимагала тонких, розрахованих рухів" [7:408].

До ручної праці залучались учні на уроках з трудового навчання, і в різноманітних гуртках. Адже той, хто навчився володіти різцем, уважав учений, гарно пише, чутливо ставиться до найменшої неакuratності, непримиримий до роботи як-небудь. Рука дисциплінує розум: виховує самоконтроль і чутливість думки до точності, тонкості, краси. Руки мислять, - пише В.Сухомлинський,- і саме в ці моменти пробуджуються творчі ділянки мозку [7].

Зауважимо, що здійснення культурологічного підходу до формування особистості в розвивальному середовищі ВНЗ вимагає визначення відповідних принципів його реалізації.

Принцип стимулювання в студентів потреби культурно-ціннісного пізнання й перетворення світу шляхом організації різноманітних сфер діяльності: музичної, образотворчої, соціокультурної, літературної, інтелектуальної, комунікативної, трудової, фізичної у взаємодії з майбутньою професійною діяльністю.

З попереднім принципом тісно пов'язаний наступний – інтегративності культур, за словами В. Сухомлинського, "людської культури": психічної, фізичної, моральної, духовної, інтелектуальної, естетичної, комунікативної, трудової.

Принцип діалогічності полягає в реалізації різнорівневих і різнохарактерних діалогів: діалог мистецтв, діалог культур, природи, діалог довкілля, діалог студентів і педагогів, внутрішній діалог свого "Я" із зовнішнім світоглядом [1], тобто він є основою формування діалогічної культури майбутніх фахівців.

Принцип дієво-творчої спрямованості навчально-виховної роботи зі студентами, що передбачає чітко визначену культурнодоцільну мету занурення їх в активно-творчу професійну діяльність, з кожної соціокультурної сфери.

Принцип свободи, самостійності і відповідальності, який дозволяв би студентам самостійно визначати їхнє ставлення до професії, навчання, природи, довкілля, мистецтва, колег, батьків тощо і відповідно оцінювати свою діяльність.

Завершальним компонентом культурологічного підходу, за В.Сухомлинським, є **азбука духовно-моральної культури студентів, абетка діалогічної культури і поведінки** майбутніх фахівців. Наприклад,

- Знайте, що існує межа між тим, що вам хочеться, і тим, що можна.
- Усі блага й радощі життя створюються працею і тільки працею. Праця – корінь моральності, у ній людина здобуває найвищу радість оптимістичного світосприймання – радість творення.
- Гуманність, чуйність до людини, готовність прийти їй на допомогу – ці елементарні риси людяності, порядності мають стати особистим моральним багатством кожної людини, кожного фахівця і т. ін.

Рефреном культурологічних вимірів Педагога з великої літери і вченого можуть бути його слова : "Азбука морально-духовної культури входить у свідомість і душу особистості лише тоді, коли в студентському колективі є елементарна культура людських взаємин" [6:449], діалогічна культура, людська культура.

ЛІТЕРАТУРА

1. Каган М.С. Мир общения: Проблема межсубъективных отношений / М.С. Каган. – М.: Политиздат, 1998.
2. Новый тлумачний словник української мови. – 4-х т. – Т.2. –К. : Аконіт, 1999.
3. Ребенок в мире культуры / Под. ред. Р.М. Чумичевой. – Ставрополь, 1998.
4. Рерих Н.К. Врата в будущее / Н.К. Рерих. – Рига, Виеста. 1991.
5. Сухомлинський В.О. Листи до сина / В.О. Сухомлинський. – Вибр. тв. у 5-ти т. – Т.3. – К.: Рад. шк., 1977.
6. Сухомлинський В.О. Психічна культура / В.О. Сухомлинський. – Вибр. твори у 5-ти т. – Т. 3. – К., 1977.
7. Сухомлинський В.О. Вибрані твори у 5-ти т. В.О. Сухомлинський. – Т.3. – К., 1977.

Подано до редакції 26.04.10

РЕЗЮМЕ

У статті подано аналіз культурологічного підходу до організації розвивального середовища. Автор характеризує види розвивального предметно-просторового соціокультурного середовища в спадщині В.О. Сухомлинського: принципи, засоби, правила організації розвивального середовища ВНЗ.

Ключові слова: культура, культурологічний підхід, студенти, розвивальне середовище, принципи, В. Сухомлинський.

А.М. Богуш КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ОРГАНИЗАЦИИ РАЗВИВАЮЩЕЙ СРЕДЫ В ВЫСШЕМ УЧЕБНОМ ЗАВЕДЕНИИ В АСПЕКТЕ НАСЛЕДИЯ В. СУХОМИНСКОГО

РЕЗЮМЕ

В статье подан анализ культурологического подхода к организации развивающей среды. Автор характеризует виды развивающей предметно-пространственной социокультурной среды в наследии В.А. Сухомлинского: принципы, средства, правила организации развивающей среды ВУЗа.

Ключевые слова: культура, культурологический подход, студенты, развивающая среда, принципы, В. Сухомлинский.

А.М. Bohush CULTOROLOGICAL APPROACH TO ORGANIZATION OF DEVELOPING ENVIRONMENT AT INSTITUTION OF HIGHER EDUCATION IN THE ASPECT OF V. SUKHOMLINSKY'S HERITAGE

SUMMARY

The article analyzes the culturological approach to organization of developing environment. The author characterizes types of developing subjective and spatial sociocultural environment in the heritage of V. A. Sukhomlinsky: principles, means, and rules of organization of developing environment at institute of higher education.

Keywords: culture, culturological approach, students, developing environment, principles, V. Sukhomlinsky.
